

Neki povijesni izvori totalitarizama XX. stoljeća

Jure KRIŠTO

Sažetak

Autor traži političke, filozofijske, duhovne i gospodarske razloge pojave i jačanja totalitarizama 20. st. Premda ne isključuje komunizam iz sustava totalitarizama, usredotočuje se na povijesne izvore talijanskog fašizma i njemačkog nacizma. Također se kritički osvrće na stajališta katoličke Crkve i protestantizma u tim zemljama, te izdvaja nekoliko pouka za budućnost.

1. Uvod

Jedna od neslavnih značajki 20. stoljeća, koje je na izmaku, jest da je bilo obilježeno totalitarizmima.

Totalitarizmi su, kako sama riječ naznačuje, politički sustavi, ili još prije mehanizmi, sa silom kao osnovnom sastavnicom, koji drže pod kontrolom cjelokupnu (totalnu) stvarnost.

Osnovni povijesni podaci o totalitarizmima 20. st. više-manje su poznati. Podsjetimo se da su g. 1917. komunisti u revoluciji osvojili vlast u Rusiji i stvorili Sovjetski Savez i totalitaristički sustav u njemu; to će biti model uspostavljanju komunističkih vlasti u drugim zemljama diljem svijeta.¹ Godine 1922. u Italiji je na vlast zasjeo Benito Mussolini i zaveo fašistički totalitarizam. Godine 1933. Hitler postaje državnim kancelarom Njemačke te time počinje svoj nasilni pohod na totalnu vlast, koju eventualno ustrojava na nacionalsocijalistički, nacistički način. Bilo je još zemalja u kojima je bio zaveden totalitarizam, ili u najmanju ruku autoritarizam. Dovoljno je samo pogledati povijesne karte da bi se vidjela velika rasprostranjenost totalitarizma u međuratnoj Evropi. Ti drugi totalitarizmi izvan Sovjetskog Saveza, Italije i Njemačke, nisu značajnije utjecali na tijek 20. stoljeća. Utoliko se o njima u kontekstu totalitarizma i ne govori.

No, mnogo je važnije od puke kronologije dokučiti razloge nastajanja totalitarističkih sustava. Upravo bih se time htio pozabaviti u ovom radu.

1 Zbog razloga u koje ne mogu ovdje ulaziti, u zapadnim intelektualnim krugovima uvriježio se modus ne nazivanja komunističkog sustava totalitarističkim; taj je epitet rezerviran za fašizam i nacizam. Budući da bi najsumarniji prikaz komunističkoga totalitarizma zauzeo mnogo prostora, i sam ću slijediti tu nelogičnost zapadnih intelektualnih navika.

2. Nepravedni mir kao začetak novoga rata

Mnogovrsni su razlozi nastanka i uspjeha totalitarizama u Europi i da bi se spoznali u svojoj potpunosti, potrebno ih je promatrati u svjetlu tih raznovrsnih uzroka i poticatelja. Obično se konstatira da su razlozi nastanka totalitarizama 20. st. društveni i politički, te materijalni ili gospodarski. Ne treba, međutim, previdjeti i druge razloge. Za pojavu i uspjeh totalitarizama podjednako su odgovorni filozofski te duhovni i moralni razlozi. Osvrnimo se ukratko na svaki od tih uzroka.

Kad govorimo o *političkim i društvenim* razlozima, treba istaknuti da su europski totalitarizmi 20. st. plod manjkavih političkih rješenja na završetku Prvog svjetskog rata. Kako to biva, pobjednici su uspostavljali pravila igre, a pobjednici su često nemilosrdni. Kao što je poznato, pobjednici su bili sile Antante: V. Britanija, Francuska, Italija, SAD, Japan, dok su gubitnici bile Centralne sile: Njemačka, Austro-Ugarska, Bugarska i Turska. Kao posljedica rata nestale su tri carevine (ruska, austrijska i njemačka), a nastao je tucet novih država: SSSR, Austrija, Njemačka, Mađarska, Litva, Latvija, Estonija, Poljska, Finska, Čehoslovačka, te Država Slovenaca, Hrvata i Srba, koja se ubrzo utopila u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, te kasnije bila prozvana Jugoslavijom. Ako s pomnjom pogledamo kartu, zamjećuje se da su to države srednje Europe, izuzev SSSR-a, niz država koji se proteže sjever-jug od Baltika do Balkana.

Jednogodišnji mirovni pregovori u Parizu završili su 21. siječnja 1920.; oni su odredili versajsku Europu. Francuska je izranjala kao nova europska sila i zalagala se za očuvanje uređenja postignutog na njezinim mirovnim pregovorima. Osnovni joj je motiv bio zapriječiti Njemačku da se ponovno izdigne u svjetsku silu. Stoga su Njemačkoj nametnute preteške obveze ratnih reparacija, a pobjednice su sklopile nove saveze. Osnovna nakana Francuske bila je stvaranje savezništa s državama koje su profitirale mirovnim uređenjem na štetu onih koje su njime bile oštećene, napose Njemačke. U takvoj strategiji i neke srednjoeuropske i istočnoeuropske zemlje bile su dobri kandidati za savezništvo: Poljska, Čehoslovačka, Rumunjska i Jugoslavija. Napose su odnosi Francuske i Velike Britanije bili ključni.

Poslijeratni je poredak u Europi, dakle, stvorio jednog velikog nezadovoljnika — Njemačku, velikog po intenzitetu nezadovoljstva i po brojnosti i tradicionalnoj žilavosti pučanstva. Ne treba zaboraviti da su mnogi krajevi nastanjeni Nijemcima bili oduzeti Njemačkoj kako bi se stvorile nove države ili nagradile već postojeće: Poljska se ponovno pojavila na karti Europe, a u njezinim zapadnim granicama našla se velika njemačka manjina. Poljska je dobila i svoj koridor do luke Gdanjsk (Danzig), odvajajući tako istočni dio Pruske od ostatka zemlje. I Čehoslovačka je dobila veliku njemačku manjinu na svojim zapadnim granicama. K tome, Alsace i Lorraine su predani Francuskoj, a Francuska je kasnije, kao naplatu za

dug koji je sama odredila, koji Njemačka nije mogla plaćati, uzela i bogati Ruhr (povukla se iz te pokrajine 1930. g.).

Nije trebalo biti pretjerano maštovit da bi se predvidjelo da će se među Nijemcima morati naći netko tko će ispraviti takve nepravedne aranžmane. Nepravedni mir garancija je novoga rata.

Makar tehnički na strani pobjednika, Italija je također bila nezadovoljna mirovnim uređenjem, bolje reći, nisu bili zadovoljeni njezini imperijalistički apetiti: nije dobila dalmatinsku obalu i koješta drugo za čime je posezala. S obzirom na hrvatske zemlje, morala se zadovoljiti »samo« s Istrom (kasnije su joj beogradske vlasti velikodušno prepustile Zadar i Rijeku).

U takvu raspoloženju, slično kao i u Njemačkoj, pojava Mussolinija i njegov uspon na vlast g. 1922. osnažila je nade da će se takve »nepravde« ispraviti i da će Italija ponovno biti netko i nešto. Ne čudi, stoga, što je Mussolini »zagrijavao« Talijane podsjećanjem da su baštinici Rimljana ratnika i osvajača, te da je od njih preuzeo i važne simbole: od liktorskih fascesa (snopovi pruća) — odatle im i fašističko ime — i »rimskoga koraka« do »rimskog pozdrava« ispruženom desnicom.

Tim strogo političkim razlozima nastanka i osnaženja totalitarizama treba nadodati i *društvene*, koji su se očitovali napose u pogoršanju položaja srednjeg sloja pučanstva svuda u Europi, napose u Njemačkoj, Austriji i Italiji, te nezadovoljstvu koje je otuda dolazilo. K tomu, inspirirani mitom o uspješnoj socijalističkoj revoluciji u Sovjetskom Savezu, mnogi su pokušavali stvarati ozračje nereda i meteža, što je, pak, pojačavalo strah od komunističke pošasti.

S obzirom na *materijalne* razloge, bjelodano je da su fašizam i nacizam u velikoj mjeri uslijedili kao odgovor na gospodarsku krizu 30-ih godina. Glede toga su plod nesigurnost i strah pred budućnošću. Totalitarizam se rađa iz očaja.

3. Duhovno otuđenje

Budući da je uspjeh totalitarizma moguć samo ukoliko nudi i sveobuhvatnu ideologiju s prepoznatljivim konačnim ciljem, ne treba zanemariti niti *filozofske* utjecaje na njegov pojavak i zamah.

Poznato je da je Mussolini bio socijalist i da je njegova politička filozofija pojmovna mješavina skrajnjeg socijalizma i hegelijanske teorije države.² Premda ću o fašističkoj ideologiji kazati nešto više poslije, zasad iznosim samo neke detalje.

2 Usp. Maurice Cranston, »Fascism«, *The Encyclopedia of Philosophy*, ur. Paul Edwards, Collier Macmillan, New York, 1967., sv. 3.

Ustvari, talijanski filozof neohegelijanac Giovanni Gentile pokušao je opskrbiti fašizam svestranom filozofijskom teorijom.³ Gentile je tvrdio da je fašizam idealističan i duhovan, jer dok su razne ideologije 19. st. (liberalizam, socijalizam, demokracija) naglašavale prava čovjeka, to jest, sebične interese pojedinca, fašizam nastoji ostvariti viši zajednički cilj, cilj naroda. Ponovno različito od liberalizma, fašizam je smatrao državu ostvarenjem najviših i najvrednijih duhovnih ciljeva naroda kao cjeline. Fašizam se nije slagao ni s liberalnim pristupom gospodarskim pitanjima (*laissez-faire*).

Gentile je također naglasio da se fašizam distancira i od socijalističkog zagovaranja međuklasne borbe i sindikalizma, jer i jedno i drugo dijeli naciju. Uostalom, svako organiziranje izvan države nepotrebno je i štetno, jer štiti interese nekih, a ne svih. Umjesto takva organiziranja, fašizam je ponudio skupinski ustroj, grupacije koje će, u suglasnosti s državom, štiti interese pojedinih zanimanja.

Kad je Mussolini intervenirao u Gentilijev nacrt fašističkog nauka (koji je Mussolini objavio u *Enciclopedia italiana* pod naslovom *La dottrina del fascismo*), ostavio je manje–više sve od neohegelijanskoga žargona, ali je uvrstio elemente preuzete od skrajnjih ljevičara 19. st., osobito Georgesa Sorela (ali i Charlesa Péguyja i Huberta Lagardella), te skrajnjih anarhista. Mussoliniju se svidjela Sorelova ideja da je »akcija važnija od mišljenja«, pri čemu »akcija« zapravo znači nasilje. Anarhisti su se, pak, zalagali za *propagande par le fait* (propaganda djelom), misleći pod »djelom« nasumično revolucionarno nasilje. Pomalo neočekivano, anarhizam je proizveo pokret revolucionarne discipliniranosti, koja se jako dopala Mussoliniju, kao što mu se svidjela ideja nasilja. Nasilje je za Mussolinija značilo sredstvo osvježanja naroda.⁴

Duhovni razlozi za javljanje totalitarizma nisu manje važni, premda ih spominjem na posljednjem mjestu. Na njih je upozorio papa Pijo XII. u svojoj prvoj enciklici *Summi Pontificus*, koju je objavio 20. listopada 1939., šest mjeseci poslije ustoličenja. Papa je upozorio da je »razlog što je Europa odavno stavila na stranu principe morala taj što su mnogi umovi otklonili kršćanski nauk«. Neovisno o tome koliko se netko slagao sa zaključcima koje je Papa izveo iz te premise, teško se ne složiti s njegovom analizom duhovnoga puta Europe i stramputića na koje su je vodile različite, u biti protukršćanske i protukatoličke, ideje; čak bi se odrednice te analize mogle proširiti.

Put »otklona kršćanskog nauka« počinje barem od humanizma i renesanse, te preko protestantske reformacije, puritanske revolucije u Engle-

3 Giovanni Gentile, *Genesi e struttura della società*, Florence, 1946.

4 Dante L. Germino, *The Italian Fascist Party in Power: A Study in Totalitarian Rule*, Minneapolis, 1959.

skoj u 17. st. i prosvjetiteljstva vodi do francuske revolucije iz 1878., liberalizma, socijalizma i komunizma. Jacques Maritain je trasirao tu putanju u filozofiji, putanju koja vodi od Descartesa, preko Rousseaua, Kanta, Hegela, i Darwina do Freuda.⁵ I tu bi se, dakako, dalo praviti umetke. Zajednički je nazivnik svih tih »izama« otklon svjetonazora koji je nudila Crkva. Malo po malo, modernitet se definirao upravo u oprečnosti s crkvenim svjetonazorom i u suprotnosti sa stabilnošću koja je iz njega proistjecala. Odlučno mjesto u definiranju moderniteta imao je liberalizam devetnaestog stoljeća.⁶

4. Totalitaristička ideologija

Ostaje nam još razmotriti *ideologiju* totalitarizma (fašizma i nacizma). Ističem nekoliko značajki te ideologije.⁷

Komunitarizam, zajedništvo, država osnova je fašističke ideologije. U kriznim vremenima, u vremenu nesigurnosti i bezperspektivnosti, poziv na nacionalnu solidarnost, na zajedništvo ne samo da valja očekivati nego je također po sebi razumljiva. Krepost solidarizacije, koja u sebi sadrži i zahtjev za izjednačivanjem svih slojeva u trpljenju, atraktivan je za mnoge i raznolike slojeve društva. Potencirajući ideju zajedništva, fašizam je pogodio mobilizacijsku »žicu« puka.

No, s naglašavanjem zajedništva i solidarnosti čvrsto je povezan ekskluzivni nacionalizam, koji izdiže svoju naciju, a omalovažava tuđu. Najekstremniji oblik takvoga nacionalizma je rasizam, tj. izdizanje vlastite rase nad drugima.

Logičan slijed ideologije prenaplašenog zajedništva i nacionalizma je zastupanje jake države i vođe. Jaka država s jednim neprikosnovenim vođom ne trpi kritiku ni opoziciju, a društvo je najprimjerenije organizirati na načelu poslušnosti i autoriteta. Sukladno tome, najjeminentnije vrline su disciplina, poslušnost, vjernost i vojnička čast: parola fašističke omladine Italije bila je »Vjerovati, slušati, boriti se«.

Osnovna svrha jake države i još jačega vođe je osigurati »jačanje, razvitak i ekspanziju« vlastite nacije (Mussolini). Kako bi se to postiglo, a

5 Kenneth Scott Latourette, *A History of Christianity*, 2 sv., Harper & Row, San Francisco, 1953., 1975., II., 1362.

6 V. Giandomenico Mucci, »Chiesa, cultura e reformismo nel 19 secolo«, *Rassegna di teologia* 18/1977. (studeni–prosinac), 572–591.; Mirko Juraj Mataušić, »Odnos Katoличke crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848–1900.«, *Bogoslovska smotra* 15/1985., br. 1–2, 196–215; Konrad Hecker, »Liberalism and Liberal Theology«, *Encyclopedia of Theology; The Concise Sacramentum Mundi*, uredio Karl Rahner, Crossroad, New York, 1975., 837–842.

7 U analizi ideologije fašizma oslanjam se na Reinhard Kühnl, *Oblici građanske vladavine. Liberalizam — fašizam*, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1978., prema je autor izričito socijalističkih nagnuća.

budući da je osnovna motivacija fašističke ideologije nasilje, vođa se mora zalagati za nasilno teritorijalno i svako drugo proširenje vlastite nacije. Mussolini je pisao kako »jedino rat dovodi sve ljudske energije do najviše napetosti, jedino on utiskuje znak plemstva narodima koji skupe hrabrosti da se usude ratovati«. ⁸ Hitler se, kako sam piše, na vijest o početku rata bacio na koljena u zahvalu da je dočekaao »najveće razdoblje svoga života«. ⁹

Sastavnica totalitarne ideologije je pronalaženje »žrtvenoga jarca«; netko mora biti kriv za mizerno stanje u kojem se našlo društvo. U komunizmu je to buržoazija, u fašizmu svatko tko nije »od nas«, u nacizmu su to Židovi i drugi nearijevski narodi.

5. Reakcija kršćanstva na totalitarizam

Nije nevažno pitanje kako je kršćanstvo odgovorilo na krizu s kojom se svijet susretao i na rješenja koja je totalitarizam nudio; dapače, budući da je kršćanstvo poprilično odredilo europski svijet, reakcija kršćanstva je iznimno važna.

Kakva je bila reakcija kršćanstva na krizne pojave 20. st.? Izravan i kratak odgovor (utoliko pojednostavnjen) mogao bi biti: ne sasvim zadovoljavajući. Kršćanstvo je već neko vrijeme bilo ponajprije zadovoljno samim sobom (to se obično zove trijumfalizmom). ¹⁰

Katolički trijumfalizam odražavao se u brojnim konstatacijama o zločestoći svijeta (a često i svojih teologa) (Syllabus zabluda; razne osude) i pozivom da se vrati sustavu koji Crkva nudi; zapravo, prečesto je to bio poziv na povratak papinstvu i u svijet koji je kršćanstvo nekoć oblikovalo.

Protestanti su pošli u suprotnom pravcu, ali nisu bili manje sigurni u svoja rješenja: poistovjećivali su kršćanstvo s modernitetom i demokracijom. Čvrsto prigrliši osnovnu potku liberalizma 19. st., progres im je postao novi članak vjere.

Dakle, ni katolicizam ni protestantizam 19. i prve polovine 20. st. nisu se zapravo založili da se sučele sa svijetom i na nov način ponude evanđeosku poruku u novim okolnostima; naprotiv, dok su jedni potpuno odbacivali svijet, drugi su ga jednostavno prigrlili kao svoj vlastiti kršćanski odgovor. Očito je bilo nešto slabo u samom kršćanstvu u tom kritičnom času, premda bi svaki čas zapravo trebao biti jednako kritičan. Kao da je postojala neka unutarnja slabost kršćanstva, slabost koja je, bez sumnje, bila i povijesno uvjetovana.

8 Enciclopedia Italiana, natuknica »fascismo«.

9 Adolf, Hitler, *Mein Kampf*, München, 1944., 177. i 179.

10 Paul Johnson, *A History of Christianity*, New York, 1976., 479 ss.

Prvi svjetski rat tragično je pokazao kako svijet živi svojim životom, kako u njemu djeluju sile nad kojima papinstvo i kršćanstvo nema i ne može imati kontrole; čak je nema ni nad svojim vlastitim stadom. Postalo je vidljivo da ne vrijedi puno ispisivati *errores*.

Kao i u ratu, kršćanstvo je ostalo podijeljeno i u miru. Umjesto sigurnosti i trijumfalizma, Katolička se Crkva povukla u sebe i zauzela obrambeni stav. Oslonila se na desne snage, osjećajući se nekako sigurnijom. Bio je to varljiv dojam, jer se ubrzo pokazalo da je jedina razlika između desnih i lijevih totalitarizama što prvi nisu tako militantno i otvoreno protukatolički kao potonji, ali su bili ne manje radikalno okrenuti protiv kršćanstva.¹¹

Godine 1922. Achille Rati sjeo je na Petrovu stolicu uzevši ime Pio XI. Otklonio je suradnju s kršćanskom demokracijom i kršćanskim socijalima, uskoro osudio *Action française* (1927.), a podržao Mussolinija u Italiji i desne snage u Njemačkoj. Ideja je bila izbjeći pošto–poto zategnute odnose s državom, jer se činilo da prijeti još veći i opasniji neprijatelj za Crkvu — komunizam.

No, iza tih papinih postupaka krila se još jedna ideja, koja nikako nije mogla koristiti Crkvi: središnja uprava Crkve postala je i odveć sumnjičava prema svim organizacijama svjetovnjaka, bez izravne kontrole klera. To, dakako, nije mogla biti škola za samostalno odlučivanje i raspoznavanje pravilnoga usmjerenja u vremenima i trpkim vremenima; tragične posljedice takve ovisnosti o autoritetu pokazale su se uskoro.¹²

U Njemačkoj, katolici su od vremena *Kulturkampf*a nosili ožiljak sumnjičenja da nisu dobri domoljubi, te je nastojanje da se dokažu pred njemačkom javnošću prevladavalo svim njihovim postupcima. To je bio jedan od glavnih razloga što se Crkva pomirila s hitlerizmom; još jedan *Kulturkampf* činilo se da se više ne može podnijeti.

Kad kažem da se Crkva u Njemačkoj mirila s nacizmom, ne mislim za nijekati postojanje otvorenog i izričitog protivljenja Hitleru, njegovim stajalištima i njegovoj politici, ali je to protivljenje bilo prije svega pojedinačno i sporadično i, dakako, više u funkciji zaštite interesa Crkve kao institucije, nego puka Božjega. Za razliku od potonjih godina pod komunizmom, Crkva nije stvarala *atmosferu nemirenja* s nacističkim svjetonazorom.

Protivljenja nacizmu je uistinu bilo, pojedinačnih i skupnih. Godine 1930. kardinal Betram iz Beslaua nazvao je nacizam »teškom zabludom«, dok je dr Mayer, generalni vikar nadbiskupije Mainz, izjavio da je katolicima nedopušteno glasovati za nacizam. Bavarski biskupi su također napali nacizam. No, bilo je biskupa koji nisu smogli moralne snage ograditi

¹¹ *Isto*.

¹² William J. Bausch, *Pilgrim Church, Mystic*, 1981.

se od Hitlera i njegova nacizma. Berlinski biskup Schreiber izričito se ogradio i osudio Mainške osude; kardinal Faulhaber se utekao distinkciji između »Führera«, koji je navodno dobar kršćanin, i nekih njegovih suradnika, koji to nisu; a na sastanku u Fuldi g. 1931., godine, pokušaj Biskupske konferencije da osudi nacizam, nije prošao.¹³

Tragedija je bila u tome da ni ti biskupi nisu bili za nacizam, nego su se više plašili ponavljanja onoga što su iskusili kao negativitet: liberalizam i demokraciju.

Kad je Hitler došao na vlast, Crkva ga je podržala; možda je bolje reći da je Crkva kapitulirala, pogrešno prosuđujući svoj interes. U ljeto g. 1933. Sveta Stolica je sklopila s njime konkordat, otupljujući tako moguću opoziciju Hitleru. Začudo, odmah nakon dolaska na vlast, Hitler je zabranio mnoge institucije i skupine kroz koje je Crkva mogla vršiti politički pritisak i na drugi način pozitivno djelovati, a Crkva se tomu nije oduprla. Tako je u trenu bilo poništeno sve ono čime su njemački katolici tijekom jednog cijelog stoljeća dokazali da se znaju boriti za svoje ideale i za svoje interese. Biskupi nisu prosvjedovali ni u lipnju g. 1934. poslije smaknuća prominentnih katolika, sve muževa koji su vodili važne katoličke organizacije.

Njemačkim katolicima ne može biti utjeha da su se protestanti ponijeli mnogo servilnije prema Hitleru i njegovoj politici. Ni jedni ni drugi kao da nisu htjeli vidjeti da je Hitler mrzio kršćanstvo i kršćane; štoviše, potpuno ih je ponizio i obezvrijedio, smatrajući da ih uvijek može kupiti.¹⁴

Najžešći prosvjed Katoličke Crkve došao je g. 1937. od samog pape Pija XI. u formi enciklike na njemačkom *Mit Brennender Sorge*, koja je osudila kako nacističku državu, tako i rasnu doktrinu. S razlogom je Hitler smatrao tu encikliku naviještenjem rata, ali kao da nije imao odveć poteškoća eliminirati njezin učinak.

Sličan kopromiterski stav zauzela je Crkva i u Italiji. Ublažujući neke antiklerikalne zakone, Mussolini je lako namamio Svetu Stolicu da s njime sklopi g. 1929. Lateranski sporazum, kojim je Crkvi priznata država Vatikan i dati još neki posjedi u Rimu, te konkordat, kojim se Crkva obvezala ne miješati se u politički život Italije. Ne treba ni napominjati da se Mussolini vratio svojim protukatoličkim radnjama i prije nego se na dokumentima osušila tinta. To je tek prinudilo i Pija XI. da pod kraj života osudi Mussolinija.¹⁵

13 P. Johnson, *nav. dj.*

14 *Isto.*

15 W. J. Bausch, *nav. dj.*

6. Upozorenja za sadašnjost i budućnost

Možemo li na temelju tih povijesnih pojedinosti spoznati neke pouke? Vjerujem da možemo.

Ponajprije, pretenzija za totalnom vlasti bilo koga i u bilo kojem obliku morala bi biti znak za uzbunu, ne samo za Crkvu, ali za Crkvu u prvom redu. Totalitarizmi se ne mogu pomiriti ni s idejom zdravoga društva, ni s evanđeoskim idejama, ni sa zdravom filozofijom. Totalitarizmi stoje u opreci s pluralizmom mišljenja i praktičnih rješenja društvenih problema, s evanđeoskom idejom služenja braći u njihovoj ranjenosti i ranjivosti, ni s činjenicom da je čovjekovo mišljenje i djelovanje nužno ograničeno, te je mišljenje jednog pojedinca utoliko ograničenije da mu ne treba a priori vjerovati, a nekmoli se na njega isključivo oslanjati.

Drugi zaključak, čvrsto povezan s prethodnim, jest da bismo se svi morali bojati lakih rješenja, demagogija i demagoga, koji obećavaju med i mlijeko već sutra, a Crkva bi na nemogućnost takvih rješenja morala upozorivati. Obećanja lakih rješenja nisu ništa više obećavajuća od ponude jakoga vođe, koji traži, pače zahtijeva, potpuno povjerenje naroda, bez ikakvih mehanizama kontrole i provjere. Umjesto lakih rješenja treba se zalagati za predani i naporni rad i za stvaranje institucija koje će osiguravati provedbu zakonitosti i reda usprkos mijenjanja »vođa« i političkih stranaka.

Konačno, u odnosu prema političkoj stvarnosti, Crkva će učiniti najbolje kad pazi na povredu ljudske osobe i diže svoj glas u njezinu zaštitu, neovisno o tomu radi li se o članu Crkve ili ne. Još manje bi takva angažiranost trebala ovisiti o političkim probicima Crkve kao organizacije. Principijelno, bezuvjetno zalaganje za dostojanstvo ljudske osobe najbolja je smjernica za angažman Katoličke Crkve u političkim »mutnim« vodama. Kažem najbolja, jer je to najprimjerenije Riječi koju propovijeda, a i povijest je svjedok da kad god Crkva izda *tu* svoju zadaću, škodi najviše sebi.

HISTORICAL SOURCES OF 20th CENTURY TOTALITARIANISM

Jure Krišto

Summary

The author tries to find the political, philosophical, spiritual, and economics reasons for the birth and rise of totalitarianisms in the 20th century. Although not excluding Communism from the system of totalitarianism, his interest is mainly focussed on the historical sources of Italian Fascism and German Nazism. He also takes a critical view of the attitudes of the Catholic and Protestant Churches in these countries and draws some conclusions for the future.